लग : पनि । बैतडीको "लै" आएको हो "लगै" बाट ।

शार्‌शरा : रसाउँछ ।

रास्ना : रास्निका, एक औषधी ।

सित्याको हो त विजावणु : सुतेको छ भने बिउँझाउनु ।

नि पाय त : नपाएमा ।

गुजो : सेतो फूल फुल्ने बर्खे बनैया बोट । यसलाई गुवो भन्ने चलन छ ।

छाला : बोक्रा ।

विजो : बिउँशो, जागा ।

अशमल् : असह्यल ।

पटोली : हेर्नोस् 'पिटोला' (वाणी-विलास शी. ६)

पैंतोला : पैंताला ।

घिय : घिउ ।

बिजौरा : अमिलोविशेष ।

छइ : छ ।

पत्कारा रसले : घिउकुमारीका रसले ।

मेलाइवेर : मिलाएर ।

शोगजपुट : ?

वर्ज्जनु : त्यागनु ।

दूत : दूध ।

औषधान्को : औखतीहरूको ।

उशीर : खस, झारविशेष ।

निगुंडी : निगुरो ।

शितावेल : एक फल ।

वाक्रि : बाखी ।

रूपमा "क्रिमंडो" ले "चुत्रो" भन्ने अर्थ व्यक्त गर्छ ।

जडाकं : जराहरूलाई ।

जान् : जाऊन्, जान्छन् ।

एकनरो जरो : एकुन्द्रो ज्वरो ।

पुंतरा : बुटी ।

तेजरो : तिजरो ।

शातशूत धागो : सातडोरा धागो ।

रोता : राता (?)

कन्यूर : करवीर फूल ।

इषु : उखु । बैतडीमा अचेल 'लिखु' छ । कुमाऊँतिर 'रिखु' पनि भन्छन् ।

शिउणि : सिउँडी ।

निनाउनि : वनस्पतिविशेष । यसका स्याना दाना हुन्छन् । पाकेपछि रातो र गुलियो हुन्छ। शीतलको लागि यो चल्नीमा पनि दलिन्छ ।

रमण : वन (?)

जांविषे : जहाँ ।

दोषालातन् : दोषोपकार :

मान्यो शार : मारेको स्याल ।

उपलाको : गुइँठाको ।

दिजय त : दिनु भएमा ।

दुनांइक : द्विगुण (सफलताका) साथमा (?)

अषंज : एक वृक्ष ।

छय : क्षय ।

अरिड : अंडिर ।

दूद : दूध ।

भावित : शोधित ।

लौग : ल्वाङ ।

चोलाइ : लट्टे ।

कपित्थ : कैंथ ।

इंगुल : सिम्रिक ।

षोटौं : खोस्टो । अचेल बैतडीमा 'खोट्टो' भनिन्छ ।

१ क : एक ।

वचो : बोजो ।

चूण : धुलो ।

शालपणि : शालपर्णी ।

पाटो : ?

गनु : गर्नु ।

वेडा वस्ता : हेर्नोस् 'वाहिर वस्था' माथि ।

अन्नुपान : अनुपान ।

पैरा : पीडा (?)

१२

मेदिनी वर्मा राउला

ताम्रपत्र (सम्वत् १४५०)
(विष्णुदास आचार्यलिखित)

श्री शाके १३१५ मार्गशिर सुदि १२ रविवासरे मेदिनीब्रह्म राउलो वचनम् । गमका अधिकारि कार्कि महत्यारा रोकाह्या प्रति । आलो ॥१ अंषढाइ ढांको एकत्र आलाकि दोहोल कि थानको सत्ताइस थानकि रित कि दत्तु जोईसि देउराज जोईसि पसा कियां छुं । अठाँग एकत्कल्यामाको झुसु जोईसि पसा कियां छुं । मेदिनी ब्रह्मकि शाषा चेलिको चेलो पसा कर दत्तु जोइसि देउराज जोइसि झुसु जोइसिको चेलीको चेली भुंच । मोए अपुतालि मुडालि पेटाली डंड कुंड वेठ ओइडो पिठु षाउनि छत्तिसै कर अकर कि अक्रि माटि कि पसा कियां छुं ।

अत्र साक्षिण—सूर्यचन्द्रमसो । भूमण्डलसाक्षि—पर्वत्वर्म राउला, राजकु वर्म राउला, अजित् ब्रह्म राउला, आदि ब्रह्म राउला, अंडाल कुंवर, ननिकु सेजुवाल, भक्त राउला, जोगु राउला, गुनझु षंडगाहा, ढोलु राउला, विद्याधर आचार्य । लिषित विष्णुदास आचार्य ।

उल्था—श्री शाके १३१५ मंसिर शुक्ल द्वादशीका दिन आइतवार मेदिनी वर्मा राजाको वचन (प्रतिपादत हुन्छ)—"गमका अधिकारी कार्की महत्यारा रोकाहाप्रति । अंषढाइ ढांको जम्मा डेढ खेतको (भाकालाई) दोहोऱ्याएर (एक) थानको सत्ताइस थानको रीतले दत्तु जैसी र देवराज

जैसीलाई प्रसाद गरेको छु । एकत्कल्यामाको पाठ भागको एक भाग झुसु जैसीलाई प्रसाद गरेको छु । मेदिनी वर्माका सन्तान या छोरीका छोराले प्रसाद गर्नू, दत्त जैसी देवराज जैसी झुसु जैसीका छोरीका छोराले भोग गर्नू । मरौपरी अपुताली मुडाली पेटाली डंड कुंड वेठ ओइडो पिठु खाउनी गरी छत्तिसै कर मोचन गरेर माटाको रूपमा प्रसाद गरेको छु ।

साछिहरू—सूर्यचन्द्र । भूमण्डलका साक्षी-पर्वत वर्म राउला, राजकु वर्म राउला, अजित वर्म राउला, आदि वर्म राउला, अंडाल कुंवर, नानिकु सेजुवाल, भक्त राउला, जोगु राउला, गुन्झु षंड्का, ढोलु राउला, विद्याधर आचार्य । लेखक विष्णुदास आचार्य ।

विशेष शब्दहरू

गम : एक गाउँविशेष ।

राउलो (< राजकुल) : खस क्षत्रियको एक उपाधि । संभवतः यो 'राउला' को षष्ठीको रूप हो ।

गम : एक गाउँविशेष ।

रोकाह्या : रोकाहा, रोका (खस समुदायको एकथरी वैश्य उपाधि) ।

अंषढाइ ढां..........रित कि (यस ठाउँमा अर्थ क्लिष्ट भएको छ ।)

एकत्कल्यामाको (अर्थ अनिश्चित) ।

पसा कियां छुं : प्रसाद गरेको छु ।

सेजुवाल : तुलनीय पृथ्वीमल्लको ताम्रपत्रको 'किदि सेजवाल' ।

१३

संसार वर्मा राउला

ताम्रपत्र (सम्वत् १४५३)
(अनेकु पण्डितलिखित)

श्री शाके १३१८ वेंसाष सुदि १५ गुरुवासरे श्री संस्सार व्रह्म राउलो आदेस् । भुषाका अधिकारी कार्कि महतारा वुढाथापा पँडगाहा थापा रोकाया सभौप्रति । कक्यलिको अघालो १ वालुषेत् पसा कि अक्र्या छु । संसार व्रह्मको चेलाको चेलो दे हरदसको चेलिको चेलो पाव । छत्तीस कर अकर्, डड कुंड मोड अपुतालि सर्वदोष निर्दोष, करि दि अक्र्या छु ।

एस पत्र साक्षि—चन्द्र सुजं वुध धमं सघा । भूमंडलसाक्षि-मोतिउरा भंडारि जंतु भंडारी, सुक्रि थापा, जसराज थापा, रनु पंडगा, (   )त्नु थापा। लिपित साक्षि—अनेकु पंडित सुभं ।

उत्था—श्री शाके १३१८ वेंशाख शुक्ल पूर्णिमा विहीवारका दिन श्री ससार वर्मा राउलाको आदेश भुखाका अधिकारी कार्की महतारा वुडथापा खंड्का थापा रोकाया सबै प्रति (हुन्छ)—"कक्यलीको वालुखेत भन्ने खेतको आधा भाग प्रसाद गरेको छु । संसार वर्माका (संतान एवं) छोरीका छोराले दिनू, हरिदासका (संतान एवं) छोरीका छोरीले पाउनू । डंड कुंड मृत्युकर अपुतालीकर आदि छत्तिसं करदेखि मुक्त र सर्व दोषहरू देखि शुद्ध पारिदिएको छु ।

यस पत्रका साक्षि—चन्द्र सूर्य वुद्ध धर्म संघ । भूमण्डलका साक्षी—

मोतिउरा भंडारी, जयतु भंडारी, सुक्रिय थापा, यशराज थापा, रनु खंड्का, (···) त्नु थापा । लेखक साक्षी—अनेकु पण्डित । शुभम् ।

विशेष शब्दहरू

वैसाष—वैशाख ।

भुषा : भुखा, ठाउँको नाउँ ।

महतारा (तुलनीय मेदिनी वर्माको महत्यारा)

बुढाथापा : बुडथापा; खस वैश्य विशेष ।

रोकाया (तुलनीय मेदिनी वर्माको 'रोकाह्या')

कक्यालि : एक स्थान, संभवतः कुनै कार्कीले पाएको खान्की ।

अधालो : (अध+आलो) आधा खेत।

वालुषेत् : बालुखेत, कक्यलिको उक्त आधा भागको नाउं ।

दे : देओस् ।

हरिदास : हरिदास या हरदास ।

करि दि अक्र्या छु : गरिदिएको छु।

पत्र : (ताम्र पत्र) ।

साक्षि : साक्षी ।

सुर्ज : 'सूर्य' अर्धतत्सम शब्द ।

मोतिउरा—उपपत्ति कठिन ।

जैतु : जयतु, व्यक्तिवाचक संज्ञा ।

सुक्रि : सुक्रिय, व्यक्तिवाचक संज्ञा ।

जसराज : यशराज, व्यक्तिवाचक संज्ञा ।

·· त्नु : खण्डित शब्द, अतः व्युत्पत्ति कठिन । तथापि व्यक्तिवाचक संज्ञा हो भन्ने ठहर संभव ।

CS CamScanner

१४

कल्याल नरेश बलिराज

ताम्रग्रन्थ (सम्वत् १४५५)

(क्षमादत्त उपाध्यायलिखित)

ओम् स्वस्ति श्री शाके १३२० भाद्र मासे शुक्लपक्षे सनिवासरे महाराजाधिराज वलिराजाकि मया भेंछ। रामदास पाध्या तिन् लाय सुदां मया भेंछ। दान जगात् चर्न तार घाट ४ वाटा विमुक्त छ। साक्रैततल कांचीषोला पिप्रषोली पसीम तिरीव्यानीको टापू चर पानिढलोन्त यति ४ किला भीत्रको जगा जगेर् अप्नं गरि रामदास पाध्यालाहि व्रमवीत्रा मया भेंछ। रेषपत्रका साचि हीतु सगि, चैंत्य कठाइत्, बुदराज थापा, म्नु जेंसी, सिउसम जेंसी, वेटवा दमाही। लेषतं साछि छेमादत्त उपाध्या, षम्ना वुढा, चितु विष्ट, काकि चामड्या टुमटा शुभम्।

उल्था—ओम् श्री शाके १३२० भदौ महीनामा शुक्लपक्षको शनिश्वारका दिन महाराजाधिराज बलिराजको कृपा भएको छ। रामदास पाध्या समेत तीनजनालाई कृपा भएको छ। दान र (चारै प्रकारका बाटा अर्थात् स्थल मार्ग,) जलमार्ग, चरन एवं तरनमा लाग्ने जगात माफ छ। साक्रैतदेखि तल कांचीखोला। (र) पिपलखोल्सा पश्चिम त्रिवेणीको टापु भी चर पानीढलोपर्यन्त यति चार किल्लाभित्रको जग्गा जगेर अप्पम् गरी रामदास पाध्यालाई ब्रह्म बिर्ता कृपा भएको छ। यस अधिकारपत्रका साक्षीहितु सगी, चैंते कठायत, बुधराज गापा, मनु जैंसी, शिवशर्मा जैसी, बेटवा दमाई। लेखक क्षमादत्त उपाध्याय, खम्ना बुडा, चितु विस्ट, काकी चामड्या नाउंका दुई टुमटाहरू।

सनिवासर : शनिवासर

मया (< माया : कृपा) स्त्रीलिङ्ग।

भेंछ : भएकी छ।

पाध्या : उपाध्याय

तिनलाय : तीन (जना) लाई (?)

सुदां : सुद्द (समेत)।

जगात : राहदानीकर।

चर्न : चरन, गोचर।

तार : तरन (?)

साक्रैत : ठाउँको नाउं। उपपत्ति कठिन।

पिप्रषोली : पिपरखोल्सी, ठाउंको नाउं। पिप्र : पिपर(पिपल) षोली : खोल्सी।

पसीम : पश्चिम।

तिरीव्यानी : त्रिवेणी।

चर : अर्थ अज्ञात।

पानिढलोन्त : पानीढलोपर्यन्त (?)।

४ किला : चारकिल्ला।

भीत्र : भित्र।

जगा : जग्गा।

लाहि : लाई

व्रमव्रीता : ब्रह्मबिर्ता।

रेषपत्र : अधिकारपत्र।

साचि : साक्षी।

हीतु : हितु व्यक्तिवाचक संज्ञा।

वुदराज : बुधराज, व्यक्तिवाचक संज्ञा

म्नु : मनु।

सिउसम : शिवशर्मा।

बेटवा दमाही : वेटवा। दमाई। 'बेटवा' अचेलको भोजपुरी बेटवा (छोरो) संग तुलनीय छ।

छेमादत्त : क्षमादत्त, व्यक्तिवाचक संज्ञा।

षम्ना, काकि : उपपत्ति कठिन।

१५

मेदिनी वर्मा र वलिराज

ताम्रपत्र (सं. १४६१)

श्री शाके १३२६ मार्गशिर सुदी ० रवी मेदनिव्रह्म राउलो वलिराज राउलो ग्रादेस् । दुहु जुम्लाका ग्रधिकारि कार्कि महंतारा वुढाथोपो पंडगाह्रा रोकाह्या वुढा पुवा समुं प्रति । चौडिलागांवंका ग्रालो १, हांकुको ग्रालो १, येकत्र ग्राला २ तिले कुशे सहित् संकल्प घालि थांत् करि शिउशर्मं विस्नुदास पसा कियां छौं । मेदिनी व्रह्म वलिराजको चेलीको चेलो दे । शिउशर्मं विस्नुदासको चेलीको चेलो भुच । सर्वबाधाविमुक्त, सर्वदोपविशुद्ध सर्वकरप्रकर । कर्, कुत्, जिउ, कुडियो, मोनि, मानु, मुठो, देपनि, दुवायो, पिठायो, डंड, कुंड, मोड, ग्रपुताली, मुडालि, पेटालि, चोरि, जारि ग्रादि छत्तिसै कर प्रकर कि पसा कियां छौं ।

ग्रत्र साक्षि—वुद्धधर्मसंघा: सूर्याचंद्रमसौ, व्रह्माविष्णुमहेश्वरा : । जो यों ताम्रपत्रपुन्य राष सो पुण्य पाइय । जो यो ताम्रपत्रपुण्य घाल सो नर्क पड । भूमंडलका साक्षि–रंकाल राउल जक्तिराज, प्रतापसिंघ कुंवर, गोल्ह्याल् ग्रभैराज, शारु भंडारि, रंकाल पितिराज, लेग्माल् राउल नानिकु सेजवाल, नाथु ग्राचार्य, षिमु षडगाह्रा, सोराज उपाध्या, रुचाल राउला, कुंजु जोईसि, द्योनाम । शुभम् ।

उल्था—श्री शाके १३२६ मंसिर शुक्ल ग्राइतवारका दिन मेदिनी वर्मा राउला र वलिराज राउलाको ग्रादेश हुन्छ । दुवै जुम्लाका ग्रधिकारी, कार्की, महतयारा, बुडाथोकी, खंड्का, रोकाहा, बुढा, खुबा, सर्वप्रति । चौंडिलगाउंको खेत एक, हांकुको खेत एक, जम्मा खेत दुई तिलकुशको साथ संकल्प गरेर ठहर गरी शिवशर्मा र विष्णुदासलाई प्रसाद गरेका छौं । मेदिनी वर्मा र बलिराजका छोरीका छोराले दान गरून् । शिवशर्मा र विष्णु दासका छोरीका छोराले भोग गरून् । (यो) सर्वं बाधादेखि मुक्त, सबै दोषदेखि रहित, सबं करहरूदेखि फुक्का छ । कर, कुत, जिउ, कुडिवो, मौनी, मानु, मुठो, सलामी, दुवायो, पिठायो, दण्ड, कुण्ड, मृत्युकर, ग्रपुतालीकर, मुडाली, पेटाली, चोरी, जारी इत्यादि सबं करहरूदेखि विरहित गरिदिएका छौं ।

यसका साछी–बुद्ध–धर्म–संघ, सूर्य–चन्द्र, व्रह्मा–विष्णु–महेश्वरहरू । जसले यस ताम्रपत्रको पुण्य राखला त्यसले पुण्य पाग्रोस् । जसले ताम्रपत्रको पुण्य विगार्ला त्यो नर्क परोस् । भूमण्डलका साछी—रंकाल राउल जगतीराज, प्रतापसिंह कुंवर, गोल्ह्याल ग्रभयराज, सागरु भंडारी, रंकाल प्रीतिराज, रेग्माल राउल, नानिकु सेजवाल, नाथु ग्राचार्य, खिमु खंड्का, सोमराज उपाध्याय, रूचाल राउला, कुञ्जु जैसी, देवनाम । शुभम् ।

विशेष शब्दहरू

दुहु : दुवै ।
दुहु जुम्ला : सिजा र चोघान ।
पुवा : एक खस श्रेणी ।
सभुं : सबै ।
चौंडिलागांव : चौंडिलगाउं । चौंडिलगाईहरूको ग्रादि थलो ।
थांत् करि : ठहर गरी ।

CS CamScanner

शिउशर्मा : शिवशर्मा ।
विस्नुदास : विष्णुदास
जक्तिराज : जगतीराज
प्रतापसिंघ : प्रतापसिंह :
अभैराज : अभयराज
शारू : सागरू
पितिराज : प्रीतिराज
सौंराज : सोमराज
कुंजु : कुञ्जु
द्योनाभ : देवनाभ ।

} व्यक्तिवाची संज्ञाहरू

छदिसं : छत्तिसं ।
किर्या छों । गरेका छौं ।

राष : राखोस् ।

१६

उदय वर्मा र आजीत वर्मा

ताम्रपत्र (सं. १४९४)

(बोधु जोइसीलिखित)

ओम् सोस्ति । श्री साके १३५९ समये वैसाषसुदिने पंचमितिथौ वुधवासरे उदये अरिराय: वनदहनहुत्तासन: मछरिक रायमस्तकत्रिसुल रायगाडरावाद्य रायपतंगदीप रायरूपनारायण: आजीतव्रह्मकुवर भूत भैरव तीषाकुवर षरसान वाकाकुवर तृवंक उदैब्रह्म आजीत ब्रह्मकै मास् वस्ताको चौथांग् तोलि षेत्रउधो ढोग् वगडघट्ट डामरपाटाको चौथांग् ऐकत्र घालि पसा भयो छ । आंधु जोइसि सोमनाथ चडाइ सिवनिर्माइल गरि पसा कि अक्र्यां छौं । अंन्न अषादु पानि अघिहिल् पानि धुल्स्याउली छत्तिसै कर अकर सर्वं दोष निर्दोष, सर्वं सुध्द्र विसुद्ध । आकासका ढिडा पातालकि निधना सोत्रर्णको मैठो सर्वं छाडि पसा कि अक्र्या छै । उदैब्रह्म आजीतव्रह्मकि कुवरिको कुवर दे आंधु जोइसि जंतु जोइसिकि चेलिको चेलो भुंच । सुदाज्ञ दर्नाका विष्ट भंडारि अधिकारी कार्कि महतारा राउट् थापा बटाला वुढा सर्वै पावे । कागको पुष्टो मायकि माङ जो षज् षज् गर, तस्को एकै स पुर्षा नर्क भुंच, तास्कि मा सुग्रि वाप गध्द्र ।

अत्र साक्षि—सूर्य चन्द्र । भूमण्डलका साक्षि—नानिकु भंडारि, विसि भंडारि, धिरु भंडारि, रंविर भंडारि, मुसिवं थापा, मैवं थापा, सान् वटाला, थावु बुढा, नासिंग राउल्, हरिवं राउल्, षिमा राउल्, राछु राउल्,

मोतुजोइसि, राछु जोइसि, संवडु, सुंनवं कठाइत, झुस् डागि, कलु भाट् । लिखित साक्षि वोदु जोइसि । इति शुभं मस्तु । टंकारि तंगुजु सेटि ।

उल्था—ओम् स्वस्ति । श्री शाके १३५९ मा वैशाषको असल दिन मा पंचमी तिथिमा बुधवारको दिन सूर्य झुल्केका वेलामा वैरी राजाको जङ्गललाई डढाउन आगो झैं, डाही राजाहरूका टाउकाको त्रिशूल झैं, राजारूपी भेडाको लागि बाजा झैं, राजारूपी फटेङ्राको लागि दीप झैं, राजा रूपनारायण आजीत वर्मा कुँवर भूत भैरव तीखाकुंवर खरसान वाकाकुवर तृवंक उदय वर्मा आजीत वर्माले मासिक वम्दाको थोथाङ्ग प्रसाद स्वरूप बगरघट्ट डामरपाटाको तल्लो खेतको उँधोको डिलसमेत बगरघट डामर पाटाको चार भाग जम्मा गरी प्रसाद भएको छ । अंधु जैसी र जैतु जैसीलाई सोमनाथमा चढाएर शिवनिर्माल्य गरेर प्रसाद गरी दिएका छौं । अन्न, अखाद्य पानी, अघिहिल् (?) पानी, धूलो, स्याउलो आदि छत्तिसै कर माफ छ । सबै दोष मुक्त छ । सबै शुद्धै शुद्ध छ : आकाशको फल, पातालको ढुकुटी, स्वर्णको थुप्रो सबै छोडी प्रसाद गरिएको छ । उदय वर्मा र आजीत वर्माका राजकुमारीका कुमारले दिउन्, अंधु जैसी जैतु जैसीको छोरीका छोराले भोग गरून् । सुदाझ दर्नाका विष्ट भँडारी कार्कि महतारा राउत थापा बटाला बुढा सबैले पाऊन् (?) । कागको खुट्टो (?) आमाको भाङ, जसले खजमज गर्ला त्यसका एक शय पुर्खाले नर्क भोगून् । त्यसकी आमा सुँगुर्नी बाबु गधा होस् ।

यसका साक्षी—चन्द्र-सूर्य । भूमण्डलका साक्षी—नानिकु भँडारि, वीरसिंह भँडारी, धीरु भँडारी, रणधीर भँडारी, मुसिबम थापा, महिबम थापा, सान बटाला, थावु बुडा, नरसिंह राउल, हरिबम राउल, क्षेम राउला, राछु राउल, मोतु जैसी, राछु जैसी, सुँवडु, सुनवम कठायत, झुस डागी, कलु भाट । लेखक साछी बोधु जैसी । इति । टुमटो तंगुजु सेठी ।

विशेष शब्दहरू

अरिराय : अरिराज, वैरी राजा ।
मछरिकराय : मात्सर्यराज ।
त्रिसुल : त्रिशूल ।

वाडघट्ट : बगरघट्ट ।
ऐकत्र : एकत्र, जम्मा ।
पसा भयो छ : प्रसाद भएको छ ।

गाडरा : भेंडा ।
कुवर : राजकुमार ।
तिषाकुवर : तीक्ष्ण (बुद्धि) भएका राजकुमार (?)
षरासान वाका कुवर : खरो गरी सान (लगाएको हतियार भिर्ने) वीर राजकुमार (?)
तृवंक : त्रिवंक ।
उदैब्रह्म : उदय वर्मा
लै : ले
मास् : मासिक कर्म
तोलि खेत : तलि खेत (?)
ढिग : ढिस्को, डील ।
सोवर्ण :सुवर्ण
छै : छ ।
कुवरि : राजकुमारी
दर्ना : दरा (?)
षुष्टो : खुट्टो ।
माय : आमा ।
नानिकु :
विर्सि : वीरसिंह
सान : शान
थावु : स्तावक
नार्सिंग : नरसिंह
मैवं : महिवर्मा
षिमा : क्षेमा
राछु : रक्षक
संवडु : संवर (?)
झुस् : व्युत्पत्ति कठिन

(नानिकु — झुस्) व्यक्तिका नाम

अधु (जोइसि) : अंधु (जैसी) ।
जैतु (जोइसि) : जैत्र (?)
चडाइ :चढाएर ।
सिवनिर्माइल : शिवनिर्माल्य ।
अंन्न अषादु : खाद्य-अखाद्य ।
अघिहिल् : ?
धुल्स्याउलि : धूलो एवं स्याउलो ।
सर्वँ दोष निर्दोष : सबै दोष निर्दोष ।
सुध्ध विसुद्ध : शुद्ध विशुद्ध
आकास : आकाश ।
ढिडा : फल; अचेल यो शब्द खोर्सानीको फलको रूपमा मात्रै प्रचलित छ ।
भाङ : नाश (< भङ्ग) ।
षज् षज् : खिचोला ।
एकैस : एक सय ।
सुग्रि :सुँगुर्नी ।
वाप : बाबु ।
गध्ध : गधा ।

टंकारि : टुमटो, टक ढाल्ने जात । सेटि : थरविशेष । < श्रेष्ठो ।
डागी : डाँगी ।

CamScanner

१७

कार्वरिक विवोष शाही

ताम्रपत्र (सम्वत् १५५५)

(घवकर्मठलिखित)

श्री शाके १४२० मासे ८ मार्गसिर मासे वारे ५ नक्षत्रे ८ तिथौ १५ छिनासिम रजस्थाने विवोष साइकि मया यसि । यक्षराजगुर ठगुर ग्राला, मोप्लाका विशेषराजकि थपशुदा चौघान चौरशुदा वगरका निवापा लेकका सिञ्जाका सुवाडा माया भं शिजा पचाशतारिका ५० षेत् राषरेष भया भंछ । कवा वरुण सक्रो षानु मया भंछ ज्यु । कवाको ग्रालो १ चतुको टालो चुडको षानु, कवाको ग्रालो कोटिलाका टालो रोकायाको षानु ज्यु । कवाको ग्रालो भागन्तोलिको टालो महताराको षानु । वरुन्या षर्क उवो चोरमाटा उदो साषा जवो नगि पह्लो मया भं ज्यु । विवोष साइको धर्म नराजम थुत्री वाग्गा छ ।

भूमण्डलका साक्षि—हित साइ राज, चाम राज, विशुद्धराज, वंश-राज, प्युउसराज विष्ट, जंतु डागि, रार्मसिह वुडा, पतिराज, धर्मराम रोकाय, जगधर जोइसि, वलि थापो, रार्मसिह छत्याल, सिमषाडा गरढो जोइसि, शुमुदु महत्त । लिषित साचि—घोकर्मट । गुर यह हातलाई त तिलका रासउदो हात हालतु । जति तिल लाग तती वामरदो राजा मातह राजाका धर्म हो । सिजाको राजा क्षोनि दलका हो । राजा हो जो राज रयव्याद उस राजाकि त लाग । रोट क्षेव्‌वाट षानु राजगुरुको प्रतिपाल गर्नु ज्यु ।

यसि : यस्ती ।

यक्षराजगुर : यक्षराजगुरु ।

ठगुर : ठाकुर ।

शुदा : सुद्द, समेत ।

सुवाडा : स्वाँगा ।

राषरेष : साँधसन्धि ।

सक्रो : (सग्लो) < सकलः ।

शिजा : सिजा, सिजापतिहरूको पूर्वथलो ।

मोप्ला, कवा, चौघान, निवापा, शिजा, वरुण (वरुन्या षर्क), चोरमाटा, भागन्तोलि } ठाउँका नाउँ

प्युउसराज : पियूषराज, जर्सिह : जयसिह, घोकर्मट : धवकर्मठ } व्यक्तिका नाउँ

हालतु : हालेमा ।

वामरदि राजा : ?

थापो : थापा ।

क्षोनि : अक्षौहिणी ।

पंचाशत्तारि : पचहत्तर

षानु : खानू ।

षर्क : खर्क ।

टालो : पाखो ।

पह्लो : पहरो ।

थुत्री : ?

वाग्गा : ?

रयव्याद : ?

रोट : रोटो ।

क्षेव् : छेउ ।

गनु : गर्नु ।

CamScanner

१८

भानशाही

लालमोहोर (सं. १५८६)
(श्यामल जोइसीलिखित)

श्राम् स्वस्ति श्री साके १४५१ मासे आश्वीण वदि १२ तिथी १३ वासरे ६ नक्षत्रे १५ श्री श्री श्री श्री श्री भानसाईको आग्या मनुपाध्याउपर मया भेछ । मोतिवाको चोलो पुवालको घाघ्रो कांफलको माडा पाय राषि वाउलि शंकल्प गरि २ थाला मोतिपुरका २ थाला वक्सि दियां छौं । अन्या-अन्य स्ववंश प्रवंश कसैले धर्म नघाल । पत्र साछि—प्रताप हित, रामशि विष्ट, विर्भान् झाकोटो । लेषित शाचि—शावल्लो जोइसिं ।

विशेष शब्दहरू

आग्या : आज्ञा
मोतिवा, पुवाल : कपडाका जातहरू
कांफल : काफल
पाय : पाउ
वाउलि : बाहुली
झाकोटो : थर विशेष ।
शावल्लो : श्यामल

१९

सुर्तीशाही ठाकुर

ताम्रपत्र (सम्वत् १६३८)
(विष्णुदास जोशीलिखित)

स्वस्ति श्री साके १५०३ रेवति नक्षत्रे गुरुवासरे माघमासे दिनगता १८ शुक्लपक्षे १५ पौर्नमास्यां पुन्नेस्तीथौ राम पाध्या कालु पाध्या धिताल गणेस जैसी जगुजैसि फुगु जैसिको वारौं चौथौंको लाइ सिलाको धर्मदान् सागुका त्रिवेनिका आधा जल पसि वक्सिको विगारि पारिको सिगारि वाह्रा भाग हाम्रा २ भाग तिम्रा भनि वाह्रौं चौंथौंको भाग दि धर्म जोडयाको छ । पाठो मारि रगत्याया दैचावल लाइ गाउ घरकन विलो राजा सुर्तिसाही ठाकुरकन सवेट्टा दि पक्का गर्याको छ । साचि मुक्तिनाथ वद्रीनाथ । साचि जयपति भट्ट, नरसिं भडारि । लेषत साचि त्रिसुन्दास जोसी । सुभम् ।

विशेष शब्दहरू

सागु : साँघु ।
वारौं : बाह्रौं ।
वाह्रा : बाह्र ।
दे : दही
चावल : चामल ।
विलो : भाग, मासुको भाग ।
सवेट्टो : साँप्रो, सपेटो ।
त्रिसुन्दास : त्रिष्णुदास ।

२०

गणेश जैसी : यशु जैसीः फुगु जैसी

ताम्रपत्र (सं. १६४७)

(चाडु भट्टलिखित)

स्वस्ती श्री साके १५१२ वैसाष मासे दिनगता १५ सुक्लपक्ष ११ पुन्नेस्तीथो रविवासरे मुलनक्षत्रे गणेस जैसी जसु जैसी फुगु जैसी इनु तिन जनाले आफना घरका कर्जाले तम्रो हो वाह्नी चौधो हो भन्या र विगारि ज्यूलामाथि वाट चौक्या ढुङ्गावडो कालढुङ्गीमाथि वाट चौक्या ढुङ्गापुडो पानिनाउलापुडा धारा २ ठाडा ढुङ्गा छन् । वांदेषि उदो वरधन् रासि काददेषी उदो वन् पाषो इनु तिन जनाले ह्रामु दियाको छ । ह्राम्रले पायाको छ । ह्राम्र २ भाई रामपाध्या कालूपाध्याले पायाको छ । यरु कसिको नाई । तस वनका निमार्थं तिलंगाबाट ल्याया तिलौरा घोडा १ गयाको छ । चार राता पाषा गयाका छन् । १ पाउलो सुन गयाको छ । लामा कराह्ना पायाको छ । साची भक्तदास पाध्या, चल्लु भट्ट ज्युनुदसौदि सिवनन्द गिरि । लेषत चाडु भट्ट । सुभम् ।

विशेष शब्दहरू

इनु तिन जनाले : यी तीन जनाले

पुडो : पर ।

नाउला : कुवा ।

वादेषि : उहाँदेखि ।

काद : कान्ह्लो

ह्राम्र दियाको छ । हामीलाई दिएको छ ।

ह्राम्रले : हामीहरूले ।

ह्राम्र : हामीहरू ।

कसिको : कसैको ।

तस : त्यस ।

निमार्थं : निमित्त ।

पाषा : पाखो ।

१ पाउलो सुन : एक पातो सुन ।

लामा कराह्ना : क्रमश : नाम २ थर ।

२१

अर्जंन्या बुडाको पुर्सो कथुरो

लालमोहोर (सं· १६४८)

स्वस्ति श्री शाके १५१३ श्री संवत् १५२४ साल मिति चैत्र सुदी १४ रोज सनिवारे ७ म श्री श्री माहाराजा मुक्तिसाहि सिलिस साहि महाराजाको मया भया कोजगा अर्जंन्याले पुर्सो कथुरो सेवा लायाका साटो पायाको क्षेका—भेडि गोरु राषन्या जगा डिक्याका परक पाछ १।५ मा तोलो सुन सिला हालि डिक्यामा श्री माहाराज मुक्तिसाहि सिलिमसाहि माहाराङास मर्जि भयाको रेषा क्षेकाको सहिसुधा डिक्या परकमध्ये क्षेका अर्जंन्याले पायाको तप डिक्या पारिका ढुस्कावडो रातादाडवडो, पर नागिटालिवडो, भूजरुष उवो, गोव्रिरुषवडो, तलि जोला पर्सु उवो सेतादाडतक् ।

यिति क्षेका माहाराजले मह्या भंछ । पछि चरन् मंरन् पायापछि तोलो सुन गोठ दषाई सपातसमेत् महाराजाले मया भंछ । अर्जंन्याले पाया भंछ । पछि फेरि विन्ति गर्दामा श्री मुक्तिषाहि सिलिम्साहि माहाराजाले मह्या भयाको जगा आर्जंन्या बुढाले पायाको चादिमेलावढो, कालादाडवडो, पारि घोरिषल्नातक, घोरिषल्ना पोरिका ज्युरवडो लोटिषेल्नातक् । ता मधेको दाउरो काटन्, ष्याउलो षेडन्, वाछि चरन्, गाइ चरन्, भेडि चरन्, दाउरा काटन्, फाला कुड गाडन्, सुको दाउरो षेडन्, रस्ति वस्तिसमेत् ।

ताको उप्र क्षेको—रांधा उनिषालावडो, वाम्राकादवडो, उपल्ला वाटतक् ।

इति क्षेका श्री माहाराजा मुक्तिसाहि सिलिम्साहि माहाराजाले मया भंछ । अर्जंन्याले पाया भंछ ।

मथेङ्या ढुंगा तक् पुडो दिलौरि चौडवडो, देशार् रुष दिलौरिका दउदो तल पिपलषोला उत्रो——ताहिमा भेडा चरन्, गाई भैंसी चरन् । साग मठो उमा थुगो ल्याई षानु । भेडा चरन् । वादिलो भेडि ल्याउनु । तालन् पुग्या चलन् गर्नु नपुग्या कसैले ता वसि षान्छन् भन्या वंदालो ल्याउनु । मर्जि श्री माहाराजावाट, मर्जि मुक्तिसाहि सिलिम्साहि माहाराजावाट मया भंछ । अर्जंन्या राना बुढाले पाया भंछ । चाक्रिले पान रोतले पायाको जगा पोरि कोठा ढुस्का उदो वडा तल माच्ला कादउवो । ताको चाहाडिवाहाडि समा कैले पासो सोलो पेल्यो भन्या सिसार दस्तुर वुझि ल्याउनु । कसैले थलो षेल्यो भन्या साहि ५ जुर्ग २।। पांच मोहोर् वुझि ल्याउनु । श्री मुक्तिसाहि माहाराजावाट मया भंछ । अर्जंन्या बुढाले माया भंछ । इति रामकृष्ण प्रोतार । राम राम । सवत् १५१६ साल कार्तिक सुदी ७ रोज १ सदरम् सुम्भं ।

विशेष शब्दहरू

जगा : जग्गा ।

पुर्सो : भाले

कथुरो : कस्तूरी मृग । अचेल पनि कस्तूरी मृगको रङसँग मिल्ने रङ भएका घरपाला पशुहरूलाई कथुरे, कथुरी भन्ने चलन छ ।

क्षेका : चारकिल्ला ।

गोरु : गाई ।

पाछ : छेउ, (पछि ?)

सिला हालि : ढुङ्गामा हाली

महाराङास : महाराजाबाट । (संभवतः 'राङा' लेख्नेको विराम हो ।

षेला : मैदान

सुधा : समेत ।

तप : थप (?) ।

ढुस्का : ढिस्का

वडो : नजिक

रातादाड)
सेताडाड) सल्लाका
कालानाड) भेदहरू

भूजरूष : भूर्जपत्रको रूख ।

गोव्रिरूष : गोब्रे सल्लाको रूख ।

षसुं : खस्रु वृक्ष । विपर्यासले गर्दा खस्रु > षसुं भएको हो ।

यिति : यति

दषाई : दाखिल गरी (?)

मह्या : मया, कृपा ।

बाट : बाटो ।

ज्युर : वनस्पतिविशेष, तुलनीय— अकार कनजिरो मोल्यो पकारमा झोली । कठैवरी काँ सुनौला दैको रत्न बोली ।

उपल्ला : माथिल्ला ।

रोत : राहुत ।

सिसार : चाडवाडको कोसेली ।

थलो : आफ्नै थलोमा बसेर बाज द्वारा खेदिने ऐरो ॥

इति : यति ।

चोड : चौर

देवार रूष : दियाले सल्लाको रुख ।

वदिलो, वंदालो : खसी पारेको ।

चाक्रि : चाकरी ।

साहि : भाले बाज ।

जुर्रा : पोथी बाज ।

पाँछ : पाँच (सम्भवत: 'पाँछ' लेख्दाको बिराम हो ।

२२

कल्याल राजा संग्राम शाही

ताम्रपत्र (सम्वत् १६६१)

(इंदु सेजुवाललिखित)

ग्राम् स्वस्ति श्री शाके शाके १५२६ जेष्ट मासे दिनगता २८ सुवासरे तिथी शप्तमि नक्षत्र पुवाषडा तिपुरुकोट् रजस्थाने सक्रम साइकि येसी मया भंछ । हन्या वोहोरा उग्र मया येसि भंछ । भाइ भतिजा समेत संगुन्या समेत मया भंछ । काटो जगटे मोड ग्रपुताली मरनु चरनु मेटि मया भंछ । छत्तिसं प्रकार गरि मया भंछ । पत्र साछि विष्ट, जोगु महत्र, जितु महत्र, पिरोज महत्र, सुन्दर चाहाड दुसरत् जोइसि इउरं विष्ट परान् भडारि सगुन् भडारिको पोट्लो संराम् सेजुवाल सारं कठाइत मिला कडुवाल कालु कडुवाल येस रेष षलाल पियार जोइसीका पोट्ला हालि पियारू जोइसिका चेलिका चेलाले लेकनु हन्या वोहोराका भाइ भतिजाले षानु यजनु पानु प्राथिना । पियारजोइसि । श्रंतर गिर मया भंछ । सराजाना पडि मेटि मया भंछ ।

विशेष शब्दहरू

साके : शाके

ज्येष्ट : जेष्ठ

सक्रम साइ : संग्राम शाही (?)

सुवासरे : शुभदिनमा

शप्तमि : सप्तमी ।

तिपुरुकोट् : त्रिपुरकोट । अचेल यो ठाउँ 'तिब्रीकोट' को नाउँले जुम्लामा प्रसिद्ध छ ।

रजस्थाने (<) : राजधानीमा ।

पुवाषाडा : पूर्वषाडा
मया (< माया) : कृपा स्त्रीलिङ्ग
भैछ : भएकी छ ।
हुन्या बोहोरा उप्र : हुन्या बोहोरा उपर ।
संगुन्या : नातागोता (?)
काटो : काट्टो
जगटो : जगात (?)
मरनु : मरौपरो
नरत : गोचर
अकार : अकर ।
पिरोज : फिरोज
महत्र : महत्यारा ।
चाहाड : खस वैश्य विशेष
दुसरत् : दशरथ ।
इउरं : व्यक्तिवाचक संज्ञा । उत्पत्ति अज्ञात ।
परान भडारि : प्राण भँडारी
सगुन् भडारी : शकुन भँडारी ।
संराम सेजुवाल : सग्राम सेजुवाल ।
सारं कठाइत : शारङ्ग कठायत ।

येसि : यस्ती
मिजा : व्यक्तिवाचक संज्ञा । व्युत्पत्ति कठिन ।
कडुवाल : कटुवाल ।
लेकनु : भोग्नु : व्युत्पत्ति कठिन ।
पोट्ला : पोल्टामा ।
बोहोरा : खस वैश्य विशेष ।
यजनु : ? ।
पानु : पाउनु ।
आथिना (> अस्ति न) : छैन ।
अंतरगिर : ठाउँविशेष ।
इदु : इन्दु । यस ताम्रपत्रका लेखक।
बाज : बाज चरो ।
बछेरो : बछेडो ।
सराजना पडि मेटि मया भैछ : दानपत्र पढी मेटी कृपा भएको छ ।
(तुलनीय हिन्दी सरोजना : पाउनु, हात पार्नु)

२३

पहिलो विश्राम

आजभन्दा बाइस वर्ष पहिले प्रस्तुत ग्रन्थको प्रथम संस्करणमा पहिलो उठान सम्वत् १३६४ वाट मात्र आरम्भ भएको थियो । त्यसभन्दा पूरानो नमूना नेपाली भाषाको देखन पाइएको थिएन तर आज दुई दशक बित्दा नवित्दै प्राचीन नेपाली भाषाको अनुसन्धानका क्षेत्रमा व्यापक सक्रियता देखा परेको छ । त्यसैको परिणाम स्वरूप प्रस्तुत तेस्रो संस्करणमा नेपाली भाषाको इतिहास आज भन्दा एक हजार वर्षभन्दा पनि पूरानो प्रमाणित हुन आएको छ । अनुसन्धानको यस क्रममा सम्बत् १०३८ को दामोपालको दुल्लु अभिलेख र सम्वत् १३६० तिरको भास्वस्तीको नेपाली अनुवादको प्राप्तिले झण्डै झण्डै खेला बेला मच्चाई दिएका छन् र "पाँचसय वर्ष" का अघिल्ला संस्करणहरूले अपेक्षाकृत नयाँ समयावधिका ठानेका वाज परीक्षा, ज्वरोत्पति चिकित्सा, औषध रसायन पछिका कालावधिका नठहरीई नेपाली भाषाको प्राचीनकाल अर्थात सिंजाली कालका ठहरिएका छन् । सर्वभन्दा खुशीको कुरा के हुन आएको छ भने वाज परीक्षा झैं अति प्राचीन कृतिलाई व्रज भाषाबाट प्रभावित ठान्ने गल्ती जुन पहिलेका संस्करणहरूमा भएको थियो त्यसलाई सच्चाई उक्त कृतिलाई प्राचीनकालको विशुद्ध नेपाली नमूनाका रूपमा पेश गर्ने स्थितिमा हामीलाई यी दुई दशकका वीचमा हामीलाई पुऱ्याएका छन् । पहिलेका संस्करणमा अपेक्षाकृत नयाँ समयका मानिएका उक्त कृतिहरूलाई प्रस्तुत संस्करणमा पहिलो उठानमा परेका देखेर आश्चर्य मान्ने कुनै आवश्यकता छैन, किनभने यस स्थानान्तरणको औचित्यलाई स्पष्ट रुपमा बनाउने भाषिक आधारशीला आजका नेपाली भाषा विदहरूले प्राप्त गरिसकेका छन् ।

जहाँसम्म वाज परीक्षाको प्रश्न छ यो प्राकृत तत्वबाट अझै बेग्लिइ नसकेको भाषिक रचना भएकाले यसलाई सम्वत् १००० को आसपास भन्दा धेर टाढा लानु उचित देखिदैंन । पहिलेका संस्करणहरूमा अनुसन्धान तथा चिन्तन मननको अपर्याप्तताले गर्दा प्रतिलिपिकाल अर्थात सम्वत् १७०० तिरको कृति मान्नु परेको थियो यसलाई तर भास्वती र खण्डखाद्यक जस्ता अत्यन्त महत्वपूर्ण नेपाली कृतिहरू प्राचीन लिपिमै फेला परेर जव वाज परीक्षाको भन्दा नयाँ भाषिक स्वरुप प्रदर्शित गरिदिए अनि मात्र वाज परीक्षा नयाँ लिपिमा लेखिएको प्राचीन भाषाको नमूना रहेछ भनि निक्योंल गर्न हामीलाई सजिलो भयो । वाज परीक्षामा देखा पर्ने केही अनौठा भाषिक संरचनाहरू व्रज भाषाबाट लिइएका सापटी रहेछन् बरु व्रज भाषा र प्राचीन नेपाली भाषाका साझे तत्व रहेछन् भनि अठोट गर्न हामी यी अमूल्य खोजीहरूले गर्दा सफल भयौं । यद्यपि प्रतिलिपिकारले लिपि मात्र आफ्नु समयको नरोजी भाषा समेत यत्रतत्र आफ्ना समयको प्रयोग गर्न रुचाएको देखिन्छ तापनि यी रोजाई र रूचीले वाज परीक्षाको प्राचीनता छेकिदैन ।

वाज परीक्षा पछि हामी भास्वतीमा पुग्दछौं । अनुसन्धान कर्ताले फेला पारेका अभिलेखहरुसंग तुलना गर्दा भास्वतीको भाषा नागराजका वंशज-को उत्तराधिकार आदित्यालका वंशजहरूले पाउने वेला तिरको भाषाको समा-कालिन देखा पर्छ । यसैले यस कृतिको रचनाकाल वि. सं. १३६० तिर मानिएको हो । भास्वतीको अनुसन्धान गण्डकी अञ्चलको सुदूर पूर्वि भागमा भएको हुँदा र त्यसताक सम्वत् १३७८ मै सिजाली अधिराज आदित्य मल्ल-को आधिपत्य गोर्खासम्म भएको कुरो इतिहास सम्वत् ठहरी सकेको हुनाले भास्वतीको समय सम्वत् १३६० को आसपासमा मान्नु अनुचित देखिदैन । प्रस्तुत सङ्कलनमा नेपाली भाषाको अति महत्वपूर्ण यस ग्रन्थका केवल दुई पृष्ठ मात्र संलग्न छन् तापनि भविष्यमा प्राचीन नेपालीको वैज्ञानिक अन्वे-षणमा भास्वतीले निकै ठूलो भूमिका खेल्ने कुरामा दुई मत हुन सक्तैन । कसरी सम्वत् १००० तिरको प्राकृत गर्भित नेपाली भाषाले ४०० वर्ष पनि वित्दा नवित्दै नव्य भाषिक संरचनाको विकास गऱ्यो, यस रहस्यलाई खोतल खातल पार्ने काममा भास्वती नै हालसम्म फेला परेका ग्रन्थहरूमध्ये सर्वश्रेष्ठ ठहरिन आउँछ । यसले हामीलाई अझै प्राप्त हुन नसकेको खस प्राकृत अथवा खस अपभ्रंशको पूर्नर्निर्माणमा अतुलनीय योगदान दिने छ भन्ने कुरो पनि सहज स्वीकार्य छ । यती मात्र नभई प्राचीन नेपाली भाषाको

छुट्टै शब्दकोश निर्माण गर्नु परेमा भास्वतीले ठोस आधारशीला प्रदान गर्नेछ भन्ने हाम्रो विश्वास छ । यस्तो महत्वपूर्ण ग्रन्थ खोजन सफल हुनु भएका डा० जगदीशचन्द्र रेग्मीको गुण अविस्मरणीय छ ।

खण्डखाद्यक भन्ने ग्रन्थ पनि यी दुई दशक भित्रका भाषिक प्राप्ति-मध्ये एक ठहरिन्छ । यसको प्रतिलिपि काल हो सम्वत् १६४६ यसमा प्रति-लिपिकारले आफ्नो समयको भाषिक तत्वहरूको पनि समावेश गरेको छ तर यसरी समाविष्ट हुन आएको नवीन तत्व तुलनात्मक दृष्टिले हेर्दा नगण्य छ। प्रतिलिपिकालीन एक दुई विशेषतालाई छोडेर अध्ययन गर्दा खण्डखाद्यकको भाषा विशाल सिजा साम्राज्यको विखण्डन भन्दा पछिको ठहरिन्न । यसैले यसलाई सम्वत् १४५० भन्दा पूर्वको रचना मानिएको हो । खण्ड-खाद्यकको दोस्रो विशेषता हो कुनै एक भाषिकामा आधारित नरही अनेकौं नेपाली भाषिकामा आधारित हुनु झण्डै एघार वर्ष अगाडि यस ग्रन्थमा रुची लिने श्री काशीनाथ तमोटसितको वार्तामा मैले के विचार व्यक्त गरेको थिएँ भने खण्डखाद्यक प्राचीन नेपाली भाषा अनेकौं भाषिकाहरूमा विभक्त हुनु भन्दा पहिलेको कृति हो परन्तु केही यताका अनुसन्धानहरूले सिजाली कालमै नेपाली भाषामा कम्तीमा दुई भाषिका विकसित भैसकेका थिए भन्ने कुरो स्पष्ट पारीसकेको हुँदा एघार वर्ष पूर्व श्री काशीनाथ तमोटज्यू सामु मैले प्रकट गरेको मत स्वत: खण्डित हुन गएको छ । वास्तवमा खण्डखाद्यकलाई हाम्रो धेरथोर आजको राष्ट्र भाषा नेपाली सित तुलना गर्न सक्छौं । यद्यपि आधुनिक स्तरीय नेपाली भाषा पूर्वेली भाषिकामा आधारित छ तापनि पूर्वेली-मै पनि कुनै एक स्वरुपको स्तरीकरण नठहरोई यो सर्व नेपालीलाई पाहेक पर्ने किसिमले विकसित भाषा ठहरिन्छ । ठीक यसै गरी खण्डखाद्यकको भाषाले पनि परपश्चिमा, मध्य-पश्चिमा, ओर पश्चिमा, माझाली र पूर्वेली मध्ये कुनै एक आधार नरोजी सर्व प्राधारबाट केही गुण स्वीकार गरी स्तरी-कृत हुन खोजेको देखिन्छ । उदाहरणका लागि यसमा माझालीका "हुंदोछ" (हुन्छ), भन्दोछु (भन्छु), थिनुको (थिनकौं), इत्यादि तत्व देखिन्छन् भने अर्कोतिर मध्यपश्चिमा वा परपश्चिमाका तशो (त्यस्तो, यशो (यस्तो), कियो (गऱ्यो) आदि विशेषता पनि देखिएका छन् । यति मात्र हैन मझ पश्चिमा र ओर-पश्चिमामा पाइने आथिना (छैन), जस्ता शब्द पनि यसमा पाइएका छन ।

स्पष्ट छ खण्डखाद्यक मूल रुपमा माझाली भाषिकामा आधारित

CS CamScanner

रहेको तर अन्य भाषिकाका विशेषतालाई पनि ग्रहण गर्न पछि नहटेको एक स्तरीकृत माध्यम ठहरिन्छ । सिंजाली नरेशहरूका नेतृत्वमा आजको नेपाल भन्दा पनि ठूलो विशाल राज्यको निर्माण पश्चात उक्त राज्यका निवासीहरू-लाई एकै परिवारका सदस्यका रूपमा एक अर्कोसंग आबद्ध गर्न साझे माध्यम-को आवश्यकता पर्नु स्वाभाविकै कुरा हो । सोही आवश्यकताको उपज प्रस्तुत खण्डखाद्यकको भाषा ठहरिन्छ जसको मौलिक स्वरुपलाई सम्वत् १६४६ मा प्रतिलिपिकारले केही खलबलाई दिएका छन् परन्तु उनको यस प्रकारको कार्यबाट पनि खण्डखाद्यक विशाल सिंजा साम्राज्यको सर्व स्वीकार्य साझे माध्यम हुनको लागि लम्किरहेको प्राचीन नेपाली भाषा हो भन्ने कुरा प्रति-लिपिकार नझुक्किइकन प्रतिलिपि गर्न सफल भएका अंशहरूले जाहेर गर्दछन् । यदि सिंजाली साम्राज्यले राष्ट्रको रुप लिन पाएको भए खण्ड-खाद्यकको भाषालाई त्यस वेलाको राष्ट्रभाषा भन्न सकिन्थ्यो होला ।

पहिलेका सँस्करणहरूमा पहिलो उठानमा ग्रन्थको समावेश हुन सकेको थिएन । प्राचीन नेपाली भाषाको प्रारंभिक चरण ती सँस्करणहरूमा केवल अभिलेखहरूद्वारा मात्र प्रतिनिधित्व गरिएको चरण थियो । परन्तु दुई दशक वित्दा नवित्दै नेपाली भाषाको इतिहासमा व्यापक परिवर्तन आएको छ । माथि वर्णित दुई ग्रन्थका अतिरिक्त अन्य ग्रन्थहरूलाई पनि पहिलो उठानमा समावेश गर्ने कार्य यस सँस्करणमा हुन सकेको छ । यसका ज्वलन्त उदाहरण हुन्– ज्वरोत्पात चिकित्सा जस्ता ग्रन्थहरूलाई पहिलो उठानमा समावेश गरिनु । औषध रसायनको समावेश पनि यस्तै उदाहरण हो ।

पहिलेका संस्करणहरूका आधारमा पहिलो उठान विशुद्ध रुपमा अभिलेख कालको ठहरिन्थ्यो तर अब उक्त धारणामा उलटफेर आएको छ । पहिले पृथ्वीमल्ल र पूण्यमल्लका अभिलेख फेला पार्नु नै ठूलो सौभाग्य ठानिएको थियो, एसैले १६६१ भन्दा पहिलेका अभिलेखहरू मध्ये अधिकांश-लाई र १४६४ भन्दा पहिलेका अभिलेखहरूलाई शत प्रतिशत मात्रामा समा-वेश गरिएको थियो तर यी दुई दशकहरूमा प्रशस्त मात्रामा प्राचीन अभिलेख फेला परेका भए तापनि तिनबाट भाषागत अध्ययनमा उति धेर सघोट नमिल्ने हुँदा नमूनाका रुपमा एक दुईलाई समावेश गरी अधिकांशलाई भने इतिहासकारको आधार सामग्री मानी यस संस्करणमा समावेश गरिएको छैन । फेला परेका सयकडौं अभिलेखमध्ये एक दुईलाई मात्र समावेश गरि-एको छ ।

तेस्रो सँस्करणले खस र खस कुराको चर्चामा गिदी खियाउने काम-लाई प्राथमिकता दिएको छैन । पहिलेका सँस्करणमा खस जातिबारे चर्चा गर्ने विशेष आवश्यकता पर्नाको कारण के थियो भने त्यतिखेर इतिहासकार-हरूले खस जातिको अध्ययनमा आवश्यक रूची लिएका थिएनन् । अब यस क्षेत्रमा रूची लिने र अनेकौं विद्वानहरू पैदा भै सकेका हुँदा प्राचीन भाषाको आधार सामग्री प्रदान गर्नु तर्फ नै प्रस्तुत सँस्करणले ध्यान दिएको छ । जहाँ-सम्म खस कुराको प्रश्न छ नेपाली भाषाको प्राचीन नाम खस कुरा हो भन्ने विषयमा दुई मत हुनु अब सम्भव नभएकाले यहाँ यसबारे व्यापक चर्चा गर्नु अप्रासङ्गिक मानियो । नयाँ सँस्करणले इतिहासकारलाई एउटा अर्को नेपाली जातिको इतिहासमा समेत रूची लिन घचघचाएको छ त्यो हो महाकाली नदीको तटवर्ती इलाकामा बस्ने साउका जाति । खण्डखाद्यकमा यस जातिको उल्लेख हुनु यो जाति प्राचीन कालदेखि उक्त इलाकामा रहनुको परिचायक हुन आएको छ । खण्डखाद्यक सम्वत् १४५० तिर नेपाली भाषामा अनुवादित हुनु भन्दा पहिले यस ग्रन्थका मूल लेखक ब्रह्म गुप्ताचार्यका पालादेखि नै साउका जातिको इतिहास पत्ता लगाएको छ यस सँस्करणमा परेको खण्ड-खाद्यकले ।

पहिलो उठानको प्रस्तुत विश्राममा नता आदिपालको वंशकै विशेष चर्चा गरिएको छ न नागराजकै वंशको । यहाँ कति मात्र भन्नु आवश्यक देखिन्छ भने पाल वंशीहरू कत्युरी वंशका हुन् जव नागराजहरू भने चाप वशका हुन् । यी दुवै खस जातिका विभिन्न शाखाहरू थिए जहाँसम्म चाप शब्दको प्रश्न छ त्यो आधुनिक नेपालीमा च्यापु अर्थात पुर्खा भन्ने अर्थिन्छ परन्तु प्राचीन कालमा चापको अर्थ राजा हुन्थ्यो । यो चाप शब्द तुर्कलीको जगगु अथवा यगगु शब्दको अपभ्रंश थियो । नेपाल अथवा नेपाल बाहिर पाइने चापागाँउ, चंपावत आदिमा हामी चापा जातिको अवशेष पाउन सक्छौं । खस जातिका इतिहासबारे यी र यीभन्दा महत्त्वपूर्ण कुराहरू प्रकाश-मा आइसकेका हुँदा यहाँ यत्तिकै भनिन्छ ।

सिंजाली युगमा नेपाली भाषामा अभिलेख र वाङ्मय दुवै क्षेत्रमा महत्वपूर्ण कार्य भएको पाइन्छ । वास्तवमा विशाल सिंजा साम्राज्यले

आश्रय दिएको हुनाले नै भाषा र वाङ्मयको विकासतर्फ मान्छेको ध्यान आकर्षित भएको हो। हुन पनि कला, साहित्य र वाङ्मयको उन्नति कुनै पनि देश टुक्रिएको वेलामा होइन सङ्गठित भएको वेलामा हुनु सम्भव छ। उत्तर-मा खारी प्रदेशदेखि दक्षिणमा दोर्जीदाम (वोधगया) सम्म प्रभाव जमाउन सक्ने समृद्धिशाली सिंजाली नरेशहरुको पूर्वमा कम्तीमा पनि खण्डखाद्यक पाइएको स्थल (दोलखा) र पश्चिममा कम्तीमा पनि हालको हिमाञ्चल प्रदेशसम्म फैलिएको साम्राज्यमा ठीक त्यसरी नै नेपाली भाषा र वाङ्मयले आश्रय पाएको देखिन्छ जसरी श्री ५ वडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहपछि पाउन सक्यो।

अन्त्यमा, निष्कर्ष के निकाल्न सकिन्छ भने प्राचीन नेपाली भाषाको त्यो घरेडी थियो जसमा जग हाल्ने कार्य चापवंशी, माघ वंशी, कत्युरी वंशी आदि नायकहरुले गरे। दुर्भाग्यवश त्यस जगलाई उठाएर गाह्रो लगाउने कार्य वाइसी र चौवीसी युगमा हुन सकेन किनभने त्यसबेला देश टुक्रिएर छिया-छिया भैसकेको थियो। यस्तो रुग्ण अवस्थामा मध्यकालीन युगमा प्राचीन कालको तुलनामा साहित्य र वाङ्मयको विकास नहुनु स्वाभाविकै थियो। श्री ५ वडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहदेवको वरद नेतृत्वमा देशको पूनरएकिकरण भएपछि मात्र नेपाली भाषा र साहित्यले प्राचीन कालले निर्माण गरेको घरेडीमा गाह्रो थप्ने र छानो लाउने काम आरम्भ गरेको निर्विवाद छ :

पाठकसँग यहाँ अनुरोध के गर्नु परेको छ भने विस्तृत रूपमा बाज परीक्षा, ज्वरोपत्ति चिकित्सा र औषध रसायन झैं हाल अरू प्राचीन ठहरिई पहिलो उठानमा परेका ग्रन्थवारे चर्चा दोस्रो उठान पछिको दोस्रो विश्राममा पढिदिनु होला।

दोस्रो उठान

(सम्वत् १६८३-१८३१)

२४

सुरतीशाह

दानपत्र (सं. १६८३ तिर)

स्वस्ती श्री श्री श्री ओम् सहि महाराजा सुर्तीसाहाले काला वगरका कवकता दावी नारायण सीषाडा चमरषाडो वषाला मलेवम राजाका २ पंकेलामा चाकारीज रोतले गोरालया षोलो रुगा गाउको षोलो बुड्न्या सोमका कड्या डेवरको येति कीला भीद्रको आलो टालो फोइको चवरको कर्मवीर्ती जग्गा पनी थपी केई जग्गा रोतले हीसगु रुपो हाली पाउलो सुन धार्नु कपुऱ्या तीरन सुन तामु येकसये दस रुपैंआ कैह्लो हाली सतिगाउ सोवाषर वीवाषर वुडाले पआ भै छ माहाराजा सुर्तिसाहाले दी मया भंछ। ये जग्गाहाको हर्को छोडी यक्का गरी षाउ पी संनत वक्समान मया भंछ भनि सीरान हाली सीनु काषी हाली लिनु भनी कागतपतर गरी दिआ भंछ। साची सामज्यु, लछुमन्, छीता पारवता, कनकासुन्दरी देवी, माहातह्ह माहादेवा देवता साची भया, भुमी वसुन्दरा, गंगामाही, मेरमंन्धीरका सृष्टषान देवदेवर, लेषकी भुवानी, गाउकी रुवानी साची भआ। ई कुडा वदे लिआ भन्या सरग फुटी जाउस् कपीलास ढली आउस्, कागको हास पल्टी जाउस्। इ कुरा साचो हो साचो हो १-२-३।

विशेष शब्दहरू

सीषाडा : थरविशेष, सिमखाडा।

चमरषाडा। बषाला। चमनखाडा थ-

कवकता, चाकारीज] व्युत्पत्ति कठिन।

रको बखाला भन्ने व्यक्ति ।

पंकेला : योद्धा ।

ग्रालोटालो : जग्गाजमीन ।

फोइ : ?

कर्मवीर्ती : कर्मबिर्ता ।

हीसगु : ?

रूपो : चाँदी ।

पाउलो सुन : पत्रे सुन ।

धार्नु कपुऱ्या : एक धार्नी कपुरे । कपुरे सुन अथवा चाँदीको भेद हुन सक्छ ।

तोरन सुन : तृन सुन; त्यान्द्रे सुन ।

पाज्ञा भंछ : पाएछन् ।

जग्गाह्वा : जग्गा ।

हुर्को : ?

षाउ पी : खाऊ पिऊ ।

न.सत : सनद ।

वक्समान : बकस ।

सीनु : सुल्नू ।

षाकारोज : षाकारीज नाउँको राहुत ।

सामज्यु : श्यामज्यु ।

लछुमन् : लक्ष्मण ।

छीता : सीता ।

पारवता : पार्वती ।

माहातह : ?

साची : साछी ।

भुमी : भूमि ।

गंगामाही : गंगामाई ।

मेरमंधीर : मठ-मंदिर ।

रुवानी : गाउँकी देवी ।

भुवानी : भवानी, लेककी देवी ।

वदेलिञा भन्या : वदलिए भने ।

सरग : सगर, ग्राकाश (> स्वर्ग)

फुटी जाउस् : फुटिजाग्रोस् ।

कपीलास : कैलाश ।

ढली जाउस् : ढलिजाग्रोस् ।

२५

(जय) लक्ष्मीनृसिंह मल्ल

शिलालेख (सं० १६९८)

(दुर्गालिखित ?)

श्री शाके १५६३ श्री सस्वत् ७६१ मासे ४ तिथौ ७ वारे १ ग्राषाढसुदि । स्वस्ति श्रीमत्पशुपतिचरणकमलधूरीधुशरितशिरोरुह । श्रीमन्मानेश्वरीष्टदेवतावरलब्धप्रसाददेदीप्यमानोन्नतः महाराजाधिराजश्रीमच्छी जयश्रीश्रीलक्ष्मीनृसिंहमल्लदेवेनमहादेवभूमिनमंकृतं ।

अतः पुनभाषा । संभूचैत्येन पश्चिमे अग्निहोत्रेन उत्तर चौडोवाटेन पूर्व्वतो पुराना छत्रेन दछिन—येति भूमिमह धर्न्नु रोजो हान्मारु गर्न्नु नाह्वि । जश्ले गऱ्या मह्वादेवघात् गऱ्याको पाप । यति थिमान भित्र रह्या देवघात् गऱ्याको पाप । तस्का शिर कदाचित् छुट् गरौ रह त घिस्याइ ग्रफाल्या प्राश्चित्य नाहि ।

साछि—ब्राह्मण प्रधान षस मगर पाच । शुभमस्तु । लेषित दुगा ।

विशेष शब्दहरू

पुन भाषा : नेपाली भाषा । केही लेखकहरूले यसलाई 'पर भाषा' भनेर पढेका छन् ।

चौडोवाटेन : चौदोबाटो भन्ने

नाह्वि : नाइँ, छैन ।

जश्ले : जसले ।

थिमान : सिमान (?)

तस्का शिर : महादेवको मूर्तिको टाउकामा ।

ठाउँबाट ।
भूमिमह : भूमिमा ।
घर्न्नु : (कर्सलाई) पचनु ।
रोजो : (कुनै) दिन ।
हान्मारू : मारकाट ।

हृट् : घमण्ड
रह त : बसेदेखि
पाच : पंच ।
लेषित : लिखित ।
दुगा : दुर्गा

२६

जगत्प्रकाश मल्ल

मडुवा कागत (सं. १७२०)

१ ग्रोम् स्वस्ति । श्रो शाके १५८५ फाल्गुणमासे पूर्णमास्यां छर्ये वाराहकल्पेत्यादि एवं विशेषणविषिष्टतरायां पुण्यथिथौ श्री ३ पशुातिचरणे (त्या) दि महारा। जा) धिराज मा (नव) गोत्र श्री श्री जगत्प्रका(शम)ल्लदेव सदा (सम) र विजयीना (काश्य)प गोत्र श्रीं काशि जोसी श्री वलि जोसी प्रमुख चार भाइ व्राह्मणाय नालाका ईशाननिकोट जानुक.................. चुसान्हवतप ... . च्चुत्र नामाधेयां यथाचात्राघात परिवेष्ठितं भूमि विष्णुदैवतां संकल्पस्तुभ्यमह प्रदत्तो । ऋयविक्रय स्वा (धीने) नैव ऋयेण विक्र (यि) तं भवति ।

पुनर भाखा । स्थानस्य ईशानदिसे खोला......पश्चिमम छ्वगाखंभसै उत्तरत घ-याडि भूमेन पूर्बंत गोठकटचारा भूमेण दक्षिणतश्च । एतन्मध्ये चसान्हवत तल फणिक्षेत सव घ-याडि पञ्चिम दादो गोठ उत्तर शिरान पाति खततिति ···· शय प्रशमु रेटि······उपजत्या भूमि वृत्तिकए संकल्प भैल ।

पुनर् भाखा । कूरो वातो वाधा गर्न्नू नाहि । कवोनो खस ब्राह्मणका गोठ राखनु नाहि । प्रापनामात्र नालाका प्रधानो व्रह्मवृत्तिमह कवोनोका गोठल खानु नाहि । ऐतने सिमानवहिर चार करैगै तंकर वदि खानु । जो कदाचित खेत बेचना होइनो, प्रापना राजा मनाइ वेचनु । अर्का राजा दिनु नाहि ।......

('पुरातत्व—पत्रसंग्रह'बाट)

विशेष शब्दहरू

घन्याडि : घरेडी ।
गोठकटघारा : गोठकटेरा
दादो : डाँडो ।
कूरो : घर; कुलो ?
वातो : बाटो ।
कवोनो : कुनं ।

सूचना—पहिलो हप्का संस्कृतमा छ, चार, भाइ जस्ता शब्द मात्र नेपालीमा छन् । दोस्रो हप्का नेपालीमा छ, तर मैथिलीको पनि प्रयोग छ । तेस्रो हप्का नेपालीमै छ, तर व्रजभाषाको पनि प्रयोग छ । यो कागत नेवारी लिपिमा पाइएको हो ।

२७

(जय) प्रतापमल्लदेव

रानीपोखरी शिलालेख (सं. १७२७)

ओम् । श्री ३ कालिकायै । शस्त्रशास्त्र संगीतादिसकलविद्यापारंग महाराजाधिराज नेपालेश्वर विदाघचूडामणि सकलराजचक्राधीश्वर श्री श्री राजराजेन्द्र कवीन्द्र जय प्रतापमल्लदेवन श्री श्री श्री परमेश्वर परमेश्वरी ब्रह्मभूमिनेमकृतं ।

अतः परं भाखा -श्री श्री जय प्रतापमल्लदेवन आफुले सास्त्र हेरिकन असंख्यात पुन्य देखिकन निकसिकन गंगा आदि नाना तिर्थको जल लेइकन महाराजाधिराज नेपालेश्वर राजराजेन्द्र श्री श्री जय चक्रवर्त्तेन्द्रमल्लदेवको नामले वनायाको पोषरिमाहा राष्याको छ । श्री वारानशिको गंगाजल, श्री वैद्यनाथको गंगाजल, श्री वागमतिको जल भारि १०६४१, श्री शंषमुलको जल, श्री पनति तिर्थको संगमको जल, श्री गंडकीको जल, श्री कौशिकिको जल, श्री सुन्दरी नदिको जल वहाइकन पोषरि भर्‍यां । श्री नीलकंठको जल भारि ६३५, श्री विष्णुमतिको जल, श्री विश्वनाथको जल वहाइकन, आफुले संकल्प गरिकन पानि राष्यो । श्री तेवायको जल, श्री वागेश्वरको जल, श्री मनमतिको जल, शंखदहको जल, श्री कागेश्वरको जल, श्री वागमतिनाथको जल, सानतिर्थको श्री जल, श्री कोमतिको जल, श्री डान्हुटुको जल, श्री वालानिलकंठको जल, श्री त्याङाको जल, श्री मशिलको जल, श्री षयपि जल, श्री सप्तकोशिकिको जल, श्री तौदहको जल, श्री कटुवालको जल, श्री मातातिर्थको जल, श्री इन्द्रदहको जल, श्री गोकर्णको

जल, श्री ज्ञानवापिको जल, श्री पशुकुण्डको जल, श्री सीताकुण्डको जल, श्री टेषुदोभानको जल, श्री हनुमन्तघाटको जल, श्री गोलहिटिको दहको जल, श्री ज्वालामुषिको जल, श्री मुक्तिक्षेत्रको जल, श्री श्री कालिगंडकिको जल, श्री श्वेतगण्डकिको जल, श्री सरजु गंगाको जल, श्री मालिकाको जल, श्री पाताल गंगाको जल, श्री प्याग, गंगा-जमुना, सरस्वति, त्रिवेनीको जल, श्री कमलेश्वरीको जल, श्री सप्तगण्डकिको जल, श्री अनन्त लिंगको जल, श्री सिपाडोलको जल—एति तिर्थको जल, एक एक तिर्थको अनेक अनेक फल । एति तिर्थ सर्व यो पोषरिमाहा छ । यो पोषरिमाहा स्नान गरिकन देवतर्प्पन पितरतर्प्पन संध्या आदि समस्त कर्म जसले गर्‍यो यति तिर्थमाहा स्नान गर्‍याको पुन्य पावनु छ ।

टेटन ढोषावाहिर पनालिमाथिको देवलले सदावर्ति गुठिको षेत, जमल द्वाकचलको दक्षिण टुसागल देवल, श्री उपाध्याको पनालि। वालमसान पश्चिम उमदेको देवल, कुलादेखि मासवखेलको उत्तर असन पनालि माथिको चौरको देवल श्री कान्तिपुर नगरको पूर्व । एति भूमिमध्यमाहा धर्नु रोजो हान्मरू गर्नु आत्महत्या आदि कसैले केहि पाप यो पोषरिमाहा गर्नो नाहि, कसैले गर्‍या हुदा कोटि अगम्यागमन, कोटि अभक्षाभक्षन कोटि ब्रह्महथ्या, कोटि गोहथ्या, कोटि गुरुहथ्या, कोटि वालहथ्या, कोटि स्त्रीहथ्या, कोटि शिवलिंगध्वंशन गर्‍याको पाप । एति तिर्थमहा पाप गर्‍याको एति तिर्थमहा वस्याको श्री श्री श्री परमेश्वरी नास्याको पाप । तस्का सिर कदाचित् हट गरि वस्या हुंदा, रह्या हुंदा, घिस्याइ आफल्या, वाध्य टिल्या प्राश्चित नाहि ।

दृष्ट साछि—श्री आदित्य, चन्द्रमा, अग्नि, पृथ्वि, जल, आकास, वायु, आत्मा, यम, दिन, रात्रि, संध्या, धर्म, श्री ब्राह्मण पांच, प्रधान पांच, खस मगर पांच । श्री शाके १५९२ कातिक शुदि पूर्णिमा ।

विशेष शब्दहरू

परं भाषा : परम भाषा । यसबाट जाहेर हुन्छ, प्रतापमल्लको समयमा नेपाली भाषाले प्रायः अचेलको झैं विस्तार पाइसकेको थियो ।

असंख्यात : असंख्य ।

सास्त्र : शास्त्र ।

पावनुछ : पाउंछ ।

पुन्य : पुण्य ।

निकसिकन : बाहिरिएर ।

लेइकन : ल्याएर ।

चक्रवर्तेन्द्रमल्ल : प्रतापमल्लका छोरा।

वारानशि : वाराणसी ।

पनति : पनौती

तिर्थ : तीर्थ ।

"आफुले संकल्प गरिकन पानि राष्यो" : छांटले 'आफु' अन्य पुरुष भएकोले यहाँ 'राष्यो' क्रिया प्रयुक्त भएको हो। अचेलको प्रयोगअनुसार यहाँ अभीष्ट 'राष्यौं' थियो ।

सपनतिर्थ : स्वप्नतीर्थ ।

टेषु : टेकु ।

प्याग : प्रयाग ।

जमुना : यमुना नदी ।

त्रिवेनी : त्रिवेणी ।

कमलेस्वर : कमलेश्वरी ।

वाराह क्षेत्र : सुनसरी जिल्लाको एउटा तीर्थस्थल ।

ढोषा : ढोका ।

पनालि : कुलो ।

देवल : देवालय ।

धर्नु : धरपकड गर्नु ।

रोजो : दैनिक ।

हान्मारू : मार-काट ।

गर्नो नाहि : गर्नु छैन ।

गर्‍या हुदा : गरेको खण्डमा ।

हथ्या : हत्या ।

हट गरि वस्या हुंदा : ढिपी गरी बसेको खण्डमा ।

रह्या हुंदा : रहेको खण्डमा ।

आफल्या : आफलेदेखि ।

वाध्य टिल्या : अर्थ अज्ञात ।

प्राश्चित : प्रायश्चित्त ।

नाहि : छैन ।

आकास : आकाश ।

पांच : पञ्च ।

कातिक : कार्तिक ।

CamScanner

२८

आछाम मल्लो भैंसोल्या अभिलेख

काशी जोइसि लिखित (सं. १७३६)

ओम् स्वस्ति श्री साके १६०१ माशे चैत्र १२ बारे १ तिथो ढाडका तला आँशमथि रिस्यालको दियो पद्मषरको पायो। रुपया ९ नो घानि तामा ९ नव रुपया। रत्या भइँसो पैंला वेतको थार माना हदनो शाडाःठिटुवा नो थान, क्षट नो, षाडा ठिन्या, दुई रुपया नितु पाध्याका हिया क्ष, ऐक वाक्षो दिन्या योइशिको हियो क्ष। रुपया ४ पक्षारका हिया क्षन्, यगतमान पाध्याका दिया क्षन्। ऐति शर्वं तला ढाड्मथि क्षँन्।

मथिला ढाडमथि रुपिया ३६ क्षतिश क्षन्। शाइमल रायाका वावा क्षन्। चउद रुपया १४ वाइमथि क्षँन्। रुपया आठ ८ अरु क्षँन्। शर्वं एघार मँन् क्षन्। २ शात पाथि नारीगंका षेतमथि संकल्प गरि पायो छ। नारीगंका पलाँ आँश नालिषेत भूमिदान दियो क्ष। तिन पाथिमा त दियो क्ष। रुपया आठ ८ क्षँन्। हतवयाका षेतमथि शंकल्प भयोको क्ष। लुयाटाको षेत २२ वाइश पाथि क्ष। आउस्याँका गडा शुधा, माश वुन्या हतवर्या शुदो शर्वं शंकल्प गर्‍हि दियो क्ष जिउ। लुयाटाका कुलामथि वोडो पाथि ५ पाँच रुपयामा त क्षँन् जिउ। ढुंगाना नारु पाध्याको दियो क्ष। ढाँडका वाट उदो पाथि १४ चौद माना कोटि विरु। राउलले मया चितयो। गया वसि पदमाषरले पायो। गयाघर किडागाल देवता शाक्षि। शत्य चौद रूपया देवताका बोल दिया क्षु। रोयो धमगाल गयाडरका विच शउराम योइशिथि छ। छ मँन् धार्ना अधिक आइ गया छ। उपरि मागि मागि षानु

क्ष। रुपया दश रया क्षँन्। मूलिका षल्या वोराथि दश रुपया भैंशो क्ष। शर्वं रुपया विश क्षँन्। ददिमल राजाका हाथ हालि दिया छ। ठेकार ददिमल राजा। थागन्या लवारथि रुपयु छ। बाडिका षेतमथि दश मन १० शंकल्प भयो छ। शाउदले पायो छ। कुइका चामा योइशि शाचि। तेश उडिका षेतमथि संकल्प भयाको छ। शाचि पठान विष्ट। धउलु योइशि, शिवा योइशि, सुन्दर उपाध्या, चेफा योइशि, वामा योइशि, पँदपा वुडो, शुजित राउल, ढकुर मेहराजा, शुदिमन राजा, शाइमल राया, विमा राजा, चंष्या पेष, टिमाल लक्षु, शाउद भंडारि, मना भंडारि। एति शाचि। चाउरु योइशिले दियो यगतमनि पाद्याले पायो छं जिउ। पानि जिति शंकल्प गरि पायो छ जिउ। रास्कोट पयमनि योइशि, मडाशैन्या शुन्दर योइशि येति वशि दियो छ। क्मिूका रुपमनि लेष्या छ। शाचि हिरु पाध्या शाचि मनुक्षशु भलु। कोटका गाउका मथि लावर पाथीका थागमथि रुपया पंन्द्र १५ क्षन् जिउ। शाइमल राजाका षाया रामपंथिका दिया। मापका अठपाथ्या भागमथि संकल्प भयाको छ। तत्पाव पाथ्या मेलो तलबाट उमो शर्वं शकल्पकि वृत्ति क्ष। चौद पाथि तला दका ढाडमथि कोट्रका घरलागो गरि शंकल्प भयाको छ। शुभम्। लिषित शाचि काशी जोइशि, यगदेउ उपाध्या, चोशु पाध्या। शुभम्।

दवइमापका पाँच मन आइ गया क्ष, मन रइगया। शुदिनम रायाले दिया अशाडा वोराले षाया।

विशेष शब्दहरू

तला : तल्ला।
आँणमथि : अंशमाथि।
रिस्याल : रिसाल।
पद्मषर : पद्माकर।
नो, नव : नौ।
भइंशी : भैंसी।
हदनो : ?
शाडा (षाडा ?) : खाँडी ?
ठिटुवा : खाँडीविशेष।

षाडा : खाँडी।
ठिन्या : खाँडीको एक भेद।
हियो : हृदय।
क्ष : छ।
ऐक : एक (लिपिदोष)।
वाक्षो : बाछो।
योइशि : जोइसि।
हिया : हृदयमा।
पक्षारका (पछयारका) : पछिबाटका

CamScanner

यगतमान : जगतमान ।

बाथ्या : पाठ्या ।

ऐति : यति ।

शवै : सबै ।

ढाड्माथि : ढाँडमाथि ।

क्षन् : छन् ।

मथिला : माथिल्ला ।

क्षत्तिश : छत्तीस ।

रायाका : राजाका ।

चौद : चौध ।

वाइमाथि : उहींमाथि (?)

शात : सात ।

पायो क्ष : पाएको छ ।

दियो क्ष : दिएको छ ।

तिय पाथि : तिन पाथी ।

लुयाटा : गाउँविशेष । लुइँटेल-हरूको पूर्वथलो ।

वोडौ : बोडी ।

वाइस : बाईस ।

शुधा (सुद्द) : समेत ।

माश वृन्या : मास छर्ने ।

हृतक्र्या शुदो : हतर्क्यासमेत ।

गर्ङ्गि दियो क्ष दिउ : गरिदिएको छ है ।

वाट : बाटो ।

चितयो : चितायो ।

गयाघर : गजाधर ।

शाक्षि : साछी ।

दिया क्ष : दिएको छु ।

रोयो : रोजो ।

योड्शिथि : जैसीसँग ।

उपरि : अतिरिक्त

भैंशो : भैंसो ।

ठेकार : ठेक्दार ।

लवार : पुहुनी जातिविशेष । खस सम्प्रदायको शूद्र जातिविशेष ।

रुप्यु : रुपियाँ ।

उडिका : ओरिका ।

पठान विष्ट : ठीक यही नाम हामी सुरथ शाहको मथ् जोइसी लिखित अभिलेखमा पनि पाउँछौं ।

किमू : किम्मु ।

अठपाथ्या : आठपाथे ।

पाथ्या मेलो : पाथी बीउ जाने जग्गा । (मेलो : *field*)

उमो : उँभो ।

वृति : बित ।

दका : ?

घरलागो गरि : घरले पाउने गरी ।

यगदेउ : जगदेव ।

दवड् माप : ?

२९
कल्याल राजा जहाँगीर शाही

ताम्रपत्र (सम्वत् १७४९)
(नरु जोइसिलिखित)

ओं सोतिस्ति साके १६१४ क्रिनदछि जेष्टमामे दिनगता ४ चार वुदवासरे षष्टितिथी घनेटा नक्षेत्रे दुनै रजस्थानने जाहागू साइकि मया भैछ । मुमिसाइ नहक्लुलसाइकि मया भैछ । छतेसकर अकर मया भैछ । रंजित्या वुडाउप्रयेसि रेष मया भैछ ।

पत्रसाछि—माधुसाइ, गजुसाइ, विजैसन्या उप्र वुरातु राइलु वुडा भडारि सैग्र रातुचवा पुचाफजंगकंव्रजगुव्राचाक्र रोकाय्य भाउसु जोगु वुडा नानु वुढा । येसि रेषका व्राह्मन षलाल पाह्याडि पाथ्ये छं । लेषित साछि नरु जोईसि ।

उग्चेला भतिजाले पानु । पत्र काटन्या काल्या लत्र ।

विशेष शब्दहरू

सोतिरित : स्वरितश्री ।

क्रिनपछे : कृष्णपक्षे ।

घनेटा : धनेष्टा ।

दुनै : दुनई, जुम्लाको एउटा गाउं ।

छतेस : छत्तीस ।

येसि रेष : यो अधिकार । 'येसि'को यस अर्थमा प्रयोग अन्त पाइन्न । अन्त यसको अर्थ छ

जाहागु । जहाँगीर ।
नह्वलुल : नह्कुल ।
गजु : गज ।
विजँसन्या : विजयेश्वर ।
राइँलु : राइँलो (?)
सैग्रातुचवा, पुचाक्रजैरुकंव्रजगु-
व्राचाक्र : पक्कै यी व्यक्तिका

'यस्तो' ।
माधु : माधव ।
नाम थर हुन् । तर यिनको
व्याख्या भएको छैन ।
भाउसुं : भाउसिं (?)
नानु : स्यानु; व्यक्तिको नाम ।
उग्चेला : उसका चेला (?)

–:०:–

३०

राघौ जैसी

अनन्तलिङ्गेश्वर-शिलालेख (सं० १७६६)

स्वस्ती श्री शाके १६३४ माघ शुक्ल पंचम्या तिथौ श्री राघौ जोसिले श्री विश्वेश्वर स्थापना गऱ्या । विश्वेश्वरकन सुर्मलिगटारमाहा सोल मुरिको षेत शिवप्रिति श्रीं राघौ जैंसीले गऱ्या । ताहामाहा जो विश्वेश्वरको पुजा गर उसकन पचस पाथि धान निनु ।

उप्रांत छ ब्राह्मणकन पंचामृत गरि भोज्जन दिनु । देवलमह्रा चून लावनू । शतरूद्रि गरि शिवको पुजा गर्नु । मयार्सि डल्लुर्नसिंह डलुद्रक सिंहकन वर्ष पति पाच पाथिधान दिनु । दक्षिणा चारदाम दिनु । जो त्यति नगर उसकन पंचमहापातक ।

श्री ध्रुव जोसि श्री कामदेव जोसि श्री नारायण जोसि श्री वृहस्पति जोसि श्री हरिशंषर जोसि श्री रामभद्र जोसि श्री विष्णुहरि जो श्री कान्त जोसि-इति सर्व भाइले भाग गर्नु । साक्षि अनन्तलिङ्गः । ब्राह्मण साक्षि श्री शिवदास उपाध्या । शुभम्ः ।

(वीरपुस्तकालय । भक्तपुर)
(बाँध संख्या ७, खाम संख्या १७)

विशेष शब्दहरू

सोल : सोह्र ।
मुरि : मुरी ।
राघौ जैसी : राघव ज्योतिषी ।
पचस : पचास (लिपिदोष) ।

वर्ष पति : वर्षप्रति ।

पाथि : पाथी ।

डल्लुनर्सिह : व्यक्तिको नाम । व्युत्पत्ति । कठिन ।

डलुद्रकर्सिह : व्यक्तिको नाम । व्युत्पत्ति कठिन ।

हरिशंषर : हरिशंकर । व्यक्तिको नाम ।

जो : जोसि (लिपिदोष) ।

भइ : भाइ ।

—:०:—

३१

भूपतीन्द्रमल्ल

ताम्रपत्र (सं० १७७१)

दैवज्ञ जयनारायणलिखित

ओम् स्वस्ति । श्री शाके १६३६ आश्विनमासे कृष्णपक्षे अष्टम्यां तिथौ एवं दिने श्री ३ पशुपतिचरणकमलधूलिधूसरितशिरोरुह श्री मन्मानेश्वरीष्ट-देवता वरलब्ध प्रसादित रघुवंशावतार देदीप्यमान मानोन्नत महाराजाधिराज परम भट्टारकमानवगोत्र श्री श्री जयभूपतीन्द्रमल्लदेव सदा समरविजयिनां काश्यप गोत्राय गोदामथापा वीरभद्रनाम्ने यथाचात्रा घात परिवेष्ठितां भूमिप्रसादीकृतं । सुवर्ण्णं पुष्पमालार्घं प्रढौकितमादाय क्रयविक्रय स्वाधीनेन क्रयेन विक्रयितं भवति ।

पुनर् भाषा । निर्झरात् पश्चिमत: नद्या उत्तरत: निर्झरात् पूर्वत: पाषाभूमिछ्वगा खंभेन दक्षिणतश्च । एकन्मध्ये व्यह्वावल माहाकालक्षेत्र संज्ञक तत्क्षत्राङ्क च्छपन्न रोंपणिकं रोपणि च्छपन्न ५६ खेतको उत्तर घल्यालि षष्ठरोपणिकं रोपणि ६ गोथकत्यारा लेंकन कुलोको पाणि सवेंलाय वादिकन अधिका पैंदासितो लेनो । नेपालव्यासिका खेत सर्क्कार लिकन सातो दिया । खेत वेचनो भयादेखि राजा जनापनो चाइंच्छ ।

अछ पत्रार्थे दृष्ट शाक्षी—माता श्री श्री लालमती देवी, श्री श्री रणजितमल्ल देव, गौरो श्री वासुदेव, श्री हरिनन्दन, क्षत्रमञ्जरी घनदत्त-सिंह, घर्चा चन्द्रराम, मोहन, पूर्णराम, तेकर्नासिह । लिखित दैवज्ञ जय-नारायण । । शुभमस्तु ।

('पुरातत्व-पत्र संग्रह' बाट)